

УДК 37.034

В.І. Тернопільська,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується сутність поняття "толерантність", особливості його трактування у філософії, соціології, психології, педагогіці. Розглядається толерантність як важлива складова соціально-комунікативної культури особистості, її вплив на формування успішних взаємин між людьми. У статті розкриваються істотні ознаки соціально-комунікативної культури особистості.

Докорінні зміни в українському суспільстві, інтегрування в європейське світове товариство актуалізували проблему життєвих цінностей людини, загострили потребу у вихованні толерантності, соціально-комунікативної культури дітей і молоді.

Проблема толерантності не є новою. Вона знайшла відображення у працях філософів (О. Довгополова, С. Жуков, М. Бара, В. Кремінь та ін.); зарубіжних філософів (В. Зарка, М. Конше, І. Юна (Франція), Р. Крісті (Канада), Й. Йовель (Ізраїль), М. Морішима, М. Даммет (Великобританія), Д. Крішна (Індія) та ін.); психологів (І. Бех, С. Болдирева, В. Золотухін, Д. Колесов, О. Кононко, В. Кан-Калік, О. Леонтєв, У. Липпман, А. Петровський, В. Тернер та ін.); педагогів (Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, А. Макаренко, М. Монтесорі, В. Сухомлинський, Л. Толстой, Я. Корчак, С. Френе, К. Роджерс, Р. Штайнер, Г. Шеламова та ін.).

Мета статті – розглянути сутність поняття "толерантність", особливості його трактування у філософії, соціології, психології, педагогіці; показати вплив цього феномену на формування соціально-комунікативної культури особистості.

Сам термін "толерантність" походить від латинського *tolerantia* і в самому широкому значенні перекладається як терпимість. Толерантність пов'язана з усвідомленням людиною, групою небезперечності власних переконань, з усвідомленням, існуванням великої кількості поглядів на істину та шляхи її знаходження. Толерантність є активним соціальним ставленням тому, що для її виникнення потрібен певний культурний рівень та моральні зусилля з боку соціальних суб'єктів щодо прийняття інших позицій, які відрізняються від їх власних [1: 82].

Так, "філософський енциклопедичний словник" дає наступне визначення толерантності: "Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймі стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [2: 642].

"Соціологічний енциклопедичний словник" розділяє значення терміна толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань; 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, в разі зниження чуттєвості до їх дії [3: 370].

Психологічний словник трактує толерантність як відсутність або послаблену реакцію на певний негативний фактор в результаті зниження чутливості до його дії. Толерантність проявляється в підвищенні порогу емоційного реагування на загрозову ситуацію, а зовні – до витримки, саморегуляції, здатності довго витримувати негативну дію без зниження адаптивних можливостей [4: 287].

"Український педагогічний словник" дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань [5: 332].

Саме тому толерантність є однією із важливих складників соціально-комунікативної культури особистості, яка розглядається нами як особистісний конструкт, що визначає специфіку взаємодії особистості і соціуму. Перш за все, соціально-комунікативна культура – це взаємини, у процесі яких суб'єкти висловлюють своє ставлення один до одного. Ці взаємини є способом вияву соціальних стосунків між людьми і несуть у собі не тільки інформацію, а й певні соціальні цінності, норми та будуються на засадах толерантності, поваги, доброзичливості.

Першими до осмислення толерантності дійшли давньогрецькі філософи. Так, Фалес вперше проголошує ідею, що істина може приймати різні форми і прояви. Особливо теорія Фалеса цікава тим, що вперше людське суспільство досягло такого рівня розвитку культури, коли істина може бути відносною, а це і є однією із складових частин толерантності [6: 6].

Давньогрецький філософ Сократ був одним з перших філософів, який проголошував право людини на власні переконання внаслідок самопізнання, незалежно від того, наскільки вони відповідають існуючим в суспільстві нормам. Як стверджував педагог, вищим у людині є те, що набувається культурою, вихованням. Він називає благочестивою ту людину, яка до інших ставиться правильно, виявляючи шану, дотримуючись визначених законом правил поведінки людей.

За Демокрітом, культура людини виявляється в її моральній поведінці, а саме таких чинниках, які роблять її поміркованою, доброзичливою у ставленні до інших. Педагог вважає, що людина повинна осмислювати власні вчинки і будувати свої взаємини з іншими на гуманній, доброзичливій, толерантній основі. Але толерантність античного суспільства – це толерантність у стосунках між вільними громадянами одного полісу й обмежувалася вона цінностями культури певного соціуму або існувала в межах культурних цінностей [1: 83].

Священні книги епохи Середньовіччя проголошують любов до ближнього, але, на жаль, толерантність не відіграла провідну роль у цю епоху. Більша частина Середніх віків пройшла в душі протистояння двох цивілізацій – християнського Заходу та мусульманського Сходу. Одним з чинників цього було те, що і християни, і мусульмани ставилися до своїх релігійних текстів як до вищої істини, заперечуючи існування іншої, а це унеможливило формування толерантності.

Представники епохи Відродження, зокрема Ф. Рабле, М. Монтень, Е. Роттердамський, Т. Мор, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, І. Герbart, Ф. Дістервег надавали великого значення турботі про зовнішній прояв почуттів і думок людини, культурі спілкування з іншими, а також люб'язності, чемності, толерантності у взаєминах.

Ідеалом вихованої людини, за Ф. Рабле, є така, яка живе в товаристві, на основі "доброї волі і хотіння". У своїх творах педагог описує новий підхід до виховання, за яким вихованці люблять і поважають свою спільноту, характеризуються доброзичливістю, шляхетною поведінкою, терпимістю до інших. Гармонійні взаємини створюються не спонукою, не примусом, а волею людини, бо лише людей вільних, на думку педагога, "сама природа наділяє інстинктом і спонукальною силою, які постійно наставляють її на добрі справи і відвертають від пороку" [7: 148-149].

На виховання такої якості як соціальність, а саме: умінні налагоджувати взаємовідносини, жити в колективі серед інших людей, мати з ними товариські стосунки, наголошували М. Монтень, Е. Роттердамський.

М. Монтень цінними у взаєминах називає такі риси, як скромність, толерантність, відсутність надмірної балакучості й, разом із тим, критикує зверхність, пихатість, марнославство, бажання похизуватися перед іншими. У спілкуванні, взаємодії з іншими, людина не повинна виставляти себе на показ, а навпаки – прагнути пізнати інших.

Англійський філософ Джон Локк звернув увагу на толерантність як на фактор встановлення миру. У своїх "Листах про віротерпимість" він писав: "Якщо я з усіх сил поспішаю до Єрусалима прямим шляхом..., чому ж я наражаюся на побої лише за те..., що харчуюся в дорозі м'ясом або іншою їжею, корисною моєму шлункові та здоров'ю... Чи за те, що з багатьох різних шляхів, які ведуть в одному напрямку, я обираю той, який здається мені найменш звивистим і брудним? Чи за те, що я маю в дорозі поводиря, увінчаного митрою убраного в білу мантию, або не маю його? Бо якщо замислитися серйозно, саме до такого роду дрібниць належить, більшість речей, що викликають такі жорсткі суперечки серед братів-християн, згодних між собою у найважливіших питаннях релігій..." [8: 45].

Слід зазначити, що найважливішою рисою джентльмена педагог називає благовихованість, яка включає в себе елементи зовнішньої й внутрішньої культури: статечність, благоприсойність, витонченість рухів, голосу, внутрішня делікатність, чемність душі, загальна доброзичливість, увага до людей, толерантність.

Німецький педагог А. Дістервег в основі педагогіки виділяє принцип культуровідповідності, який передбачає, перш за все, розвиток дитини відповідно до розвитку суспільства, культури, соціальних відносин. Іншими словами, вчений визнає, що розвиток дитини відбувається в певних суспільних умовах, соціальному середовищі, які необхідно враховувати при вихованні, і, відповідно, формувати в дитини вміння соціальної взаємодії, толерантності [9: 107].

Вітчизняні вчені теж зробили свій внесок у розробку ідеї толерантності. Зокрема, Г. Сковорода розробив концепцію "сродньої" праці, згідно з якою кожна людина має право на те, до чого відчуває внутрішній покликання, але займатися цим вона повинна на засадах загальнолюдської моралі – лише тоді людство досягне щастя.

У щоденному бутті, за вченим, поведінка дитини повинна характеризуватися дотриманням правил і норм життєдіяльності в соціумі, виявленням нею культури, толерантності, у взаєминах і спілкуванні, вмінні критично аналізувати свої вчинки. Педагог обстоює думку про виховання молодого покоління не тільки словом, але й ділом, зауважує на здатності молодих людей поєднувати свої особисті прагнення й бажання з інтересами інших добродійних людей. Ці ідеї педагога є стрижневими у формуванні соціально-активної, толерантної, комунікативно розвинутої особистості [10: 33].

Учений та політичний діяч М. Грушевський, розглядаючи явище солідарності як базової характеристики моральної та духовної культури соціуму, зазначав, що саме завдяки їй людство долало расові, релігійні бар'єри, таким чином фактично розглядаючи її як складову частину моральних взаємин у соціумі [1: 85].

Велике значення для розуміння соціально-комунікативної культури як педагогічної категорії має спадщина С. Шацького. Він є одним із засновників нових форм роботи з дітьми і підлітками – дитячих клубів, дає опис і аналіз багаточисленних ситуацій соціально-комунікативної діяльності вихованців, вияву толерантності у їх взаєминах. Зокрема, він теоретично обґрунтував закономірності формування дитячого колективу: самоврядування, чіткий розподіл обов'язків, організація корисної діяльності в умовах взаємодопомоги й контролю, шефство старих над молодими, громадська думка, формування звичаїв [11: 98].

А. Макаренко, працюючи із специфічним контингентом дітей довів, що значущість кожного окремого індивіда у структурі цілісної людської спільності визначається насамперед тим, наскільки він здатний плідно долучатися до суспільного життя та як він підготовлений соціумом до цього процесу. У своїй роботі з вихованцями він намагався виділити те цінне, чим кожна особистість спроможна була збагатити колектив, приділяв розвитку саме цієї сторони особливу увагу.

Рівень сформованості соціально-комунікативної культури в дитячому колективі, за вченим, визначають стиль і тон колективу, відмінними ознаками яких є:

1) мажор – постійна енергійність, радісний настрій, відсутність конфліктності, похмурості, невдоволення на обличчі;

2) відчуття власної гідності, яке має проявлятися у привітному ставленні до інших, у ввічливості, в умінні приховувати погані настрої;

3) уміння відчувати тих, хто знаходиться довкола, та здатність діяти на основі цих відчуттів;

4) звичка гальмування: контроль емоцій, звичка поступатися товаришеві, припинити суперечку, стриманість у словах, рухах, діях [12: 368-369].

Проблему морально-етичного розвитку особистості, формування в неї толерантності, комунікативної культури досліджував видатний педагог, мовознавець, богослов І. Огієнко. Аналіз його теоретичної спадщини і практичної діяльності засвідчує, що використання християнської моралі поряд з історично складними моральними нормами сприяє розвитку духовності людини: формує моральні чесноти (чесність, справедливість, любов, милосердя, терпимість тощо) і виробляє норми поведінки в соціумі. Зокрема в афоризмах і сентенціях він визначає цілий ряд морально-етичних норм, яких слід дотримуватися у взаєминах із іншими: "Умій прощати – в цьому висота служби ближньому"; "Переконайте добром тих, хто думає або робить зле"; "З веселим обличчям дивімось у очі терпінням, але обмірковуюте вихід із них спокійно, розважливо й розумно" [13: 25].

Сутність взаємин, а відповідно і соціально-комунікативної культури, за В. Сухомлинським, розкривається у формуванні духовної потреби людини в людині, яка пробуджується лише тоді, коли вихованець буде здатним переживати інтерес до духовного світу іншої людини. Такі стосунки також забезпечують розвиток толерантності у взаєминах молодих людей.

Педагог подає важливі норми моральності, дотримання яких зводиться до плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, творіння добрих справ, протистояння злу, неправді, безчестю. Але така "азбука моральної культури входить у свідомість і душу людини лише тоді, коли в шкільному колективі є елементарна культура людських взаємовідносин" [14: 161].

На сучасному етапі розвитку української наукової думки, проблема толерантності, як ми уже зазначали, є досить актуальною, хоча не можна сказати, що вона належить до найбільш розроблених. У цьому зв'язку можна виділити роботи О. Швачко, яка досліджувала феномен толерантності як соціальну цінність та систему стосунків у малих групах молоді, Ю. Іщенко, який у своїх роботах розглядає толерантність з історико-філософських позицій, В. Присакара, який досліджує рівень міжетнічної толерантності сучасної молоді, В. Компанійця, який досліджує толерантність як соціально-педагогічне явище.

Зокрема, за дослідженнями вчених толерантного педагога сприймають як зразок для наслідування; він використовує відповідні навички для розвитку діалогу і мирного вирішення конфліктів; застосовує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу і для особистісних досягнень; сприяє залученню учнів для прийняття рішень і розробки програм спільної діяльності; вчить мислити критично і вміє цінувати позиції по відношенню до спірних питань; цінує культурне розмаїття і створює умови для визнання різних культур і їх проявів у житті [15: 24].

Однак, за дослідженнями вчених, педагоги здатні до емоційного вигорання, тобто такої емоційної професійної поведінки, яка пов'язана із втратою енергетичних та емоційних ресурсів, зниженням емоційної чутливості до людей і ситуації. У результаті педагог "закриває очі", "не звертає увагу", "береже нерви", виявляє байдужість чи душевну черствість, для нього є характерним зниження співпереживання, інтересу до дійсності, що оточує. Саме тому педагогічна толерантність виступає як особлива інтегруюча форма, що несе в собі риси усіх видів та рівнів толерантності, визначається цілями, задачами і особливостями педагогічної діяльності вчителя, багатством створених

педагогічних ситуацій; є професійно-особистісною якістю вчителя, однією з норм його поведінки, представляючи собою один із компонентів педагогічної етики [15: 12].

Таким чином, досліджуючи проблему толерантності, ми з'ясували, що уявлення про даний феномен простежується через усі історичні епохи. Толерантність розглядається вченими як терпимість до чужих поглядів, переконань, думок. Вона відіграє стрижневу роль у налагодженні міжособистісних взаємин та є важливим складником соціально-комунікативної культури особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Компанієць В. Толерантність як соціально-педагогічне явище в соціокультурному контексті: проблема соціального виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Збірник наукових праць. – Київ – Житомир: Вид-во Волинь, 2003. – Кн. 1. – 368 с.
2. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. – К.: Абрис. – 2002. – 742 с.
3. Социологический энциклопедический словарь / Г.В. Осипов. – М.: М-Норма. – 1998. – 480 с.
4. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь. – 1997. – 373 с.
6. Асмус В.Ф. История античной философии. – М.: Высшая школа, – 1965. – 319 с.
7. Рабле Ф. Гаргантюа та Пантагрюель. – Хрестоматія по зарубіжній педагогіці. – М., 1971. – 349 с.
8. Локк Д. Мысли о воспитании // Сочинение в трёх томах. – М., 1988. – Т. 3. – 367 с.
9. Дистервег А. Пособие для образования немецких педагогов // Дистервег А. Избр. пед. соч. М.: Учпедгиз, 1956. – С. 138-145.
10. Сковорода Г.С. Педагогічні ідеї. – К.: 1972. – 67 с.
11. Шацкий С.Т. Работа для будущего: Докум. повествования / Кн. для учителя / Сост. В.И. Малинин, Ф.А. Фрадкин. – М.: Просвещение, 1989. – 223 с.
12. Макаренко А.С. Цель воспитания // Соч. в 7 т. – М. – Изд-во АПН РСФСР, Т. 5. – 1958. – 558 с.
13. Огієнкові афоризми і сентенції. Зібрав і впорядкував З. Тіменик. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
14. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Изд-во "Рад. школа", 1972. – 243 с.
15. Безголова Г.В., Шелеманова І.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. – М.: Вербум, 2005. – 168 с.

Матеріал надійшов до редакції 23.01. 2008 р.

Тернопольская В.И. Толерантность как составная часть социально-коммуникативной культуры личности.

В статье анализируется сущность понятия "толерантность", особенности его трактования в философии, социологии, психологии, педагогике. Рассматривается толерантность как неотъемлемая составляющая социально-коммуникативной культуры личности, ее влияние на формирование успешных отношений между людьми. В статье раскрываются основные признаки социально-коммуникативной культуры личности.

Ternopilka V.I. Tolerance as a Part of Socially-Communicative Personality Culture.

In the article the essence of the notion "tolerance", its specific interpretation in philosophy, sociology, psychology, pedagogics is discovers. Tolerance as the integral component of the socially-communicative personality culture, its influence on the formation of successful relations between people is singled out. The article discloses the main features of personality's socially-communicative culture.